

DE AROMOENEN IN GRIEKENLAND

Ook wie Griekenland goed kent, heeft de naam "Aromoenen" misschien nog nooit gehoord. Dat komt ten eerste door het feit dat de Grieken het meestal over "Vlachen" (Βλάχοι) hebben, en ten tweede doordat de Aromoenen ver van de gewone toeristische gebieden hun thuis hebben, namelijk in het Pindos-massief en in een strook langs de Albanese grens.

Wie zijn nu de Aromoenen of Vlachen? Verspreid over het hele noorden van Griekenland, met een centrum in het Pindos-gebergte, maar ook in Albanië en in de republiek Macedonië (FYROM), leeft een bevolking die een taal spreekt die zonder enige twijfel van Romaanse afkomst is. Het gaat om ten hoogste 400.000, maar waarschijnlijk slechts 200.000 mensen¹, die zich zelf meestal *Armâni* of *Rrãmăni* noemen; dat is hetzelfde woord dat de Roemenen als naam dragen, *Români*, een benaming die op het Latijnse woord *Rōmānus* teruggaat². Alle vormen die wij vandaag in de Europese talen terugvinden, dus *Aromoenen*, *Aroumains*, *Arumanians*, hebben hun oorsprong in een adaptatie van de Duitse romanist Gustav Weigand aan het einde van de 19e eeuw; terwijl hij in zijn doctorale dissertatie van 1888 nog de benaming *Olympo-Walachen* gebruikte, draagt zijn proefschrift voor het docentschap van 1894 al de titel *Die Aromunen*. Hij rechtvaardigt zijn keuze op de volgende wijze (Weigand 1895, VII):

"Da man sich doch schließlich einmal über einen Namen einigen muß, habe ich denjenigen vorgeschlagen, den das Volk in allen seinen Gebieten sich selbst zulegt, nämlich *Aromunen*, welches die deutsche Wiedergabe für *Arãmăni* ist".

De autoriteit van Weigand, die men als het ware de wetenschappelijke ontdekker van de Aromoenen mag noemen, droeg ertoe bij dat oudere namen vlug buiten gebruik raakten. Dat geldt vooral voor *Wlachen*, dat in de 18e eeuw door de Zweedse historicus Johann Thunmann Europese bekendheid kreeg (1774); in elk geval onder taalkundigen wordt deze benaming sinds het einde van de 19e eeuw niet meer gebruikt³.

Door hun Griekse burenen werden en worden de Aromoenen Βλάχοι genoemd, en in de Griekse taalkunde is het nog gebruikelijk van η βλάχικη γλώσσα te spreken⁴;

¹ Overzicht over de verschillende schattingen bij Kahl 1999, 67-89. Hij vermoedt dat er in Griekenland 300.000 mensen leven die zich nog Aromoenen voelen, maar dat er slechts 100.000 het Aromoens nog vloeiend spreken (Kahl 1999, 67: "Die Zahl der fließenden Aktivsprecher dürfte nicht wesentlich über 100.000 liegen"). Voor Albanië neemt Kahl 80.000 Aromoenen aan (p. 73), voor Macedonië 25.000 (p. 77), voor Bulgarije 3.000 (p. 79).

² Kramer 1998, 132-133; Arvinte 1978.

³ In zijn studie *Über den Volksnamen der Rumänen* geeft Theodor Gartner een overzicht van de getuigenissen over *Wlachen* (1893, 5-7); zijn laatste vindplaats dateert uit het jaar 1891. Ook de benaming *Wal(l)achen* voor de Roemenen verdwijnt in de loop van de 19e eeuw uit het Duits; sinds de jaren zeventig "kann man *Walachen*, *walachisch* als schriftdeutschen Namen für Nation und Sprache der Rumänen veraltet nennen" (Gartner 1893, 9). Voor de woordgeschiedenis van Duits *W(al)achen* en Hongaars *Oláhok* zie ook Tamás 1936, 45-52; Tamás 1933 doet zelfs het voorstel, de naam *Oláh* in het Hongaars weer in te voeren (Kramer 1996, 22-23), maar van deze politiek gemotiveerde idee kwam gelukkig niets terecht.

⁴ Bijvoorbeeld Exarchos 1986; Gounaris/Koukoudis 1997; Katsougiannis 1964/1966; Papazisi-Papa-theodorou 1985 en 1996.

men vindt zelfs het pejoratieve τα κουτσοβλάχικα⁵, maar in de laatste decennia beginnen οι Αρωμούνοι en η Αρωμουνική veld te winnen⁶.

Een andere benaming, *Macedo-Roemeens*, was vooral tussen de beide wereldoorlogen bij taalkundigen uit Roemenië in zwang, maar vandaag wordt die naam haast niet meer gebruikt, omdat hij al een *petitio principii* inhoudt en bovendien niet erg precies is, want de meeste Aromoenen hebben hun heimat niet in Macedonië maar in Epiros⁷.

Zo komen we direct in een uiterst moeilijke vraag terecht, namelijk de taalkundige banden tussen het Roemeens en de taal der Aromoenen. Die betrekkingen zijn inderdaad zo eng dat de meeste romanisten het Aromoens voor een dialect van het Roemeens aanzien. Als men een inleiding tot de Romaanse taalkunde⁸ ter hand neemt, zal men dan ook steevast lezen dat er vier Roemeense dialecten bestaan, namelijk het Dacoroemeens, dat wil zeggen de taal van 25 miljoen mensen in Roemenië en in Moldavië, het Istroroemeens, dat tussen duizend en tweeduizend mensen op het Kroatische schiereiland Istrië spreken, het Meglenoroemeens, gebruikt door minder dan 15.000 mensen in het grensgebied tussen Griekenland en Macedonië rondom het stadje Gevelija⁹, en tenslotte het Aromoens. Deze op grond van structurele gegevens doorgevoerde indeling van het Roemeens in vier dialecten is niet zonder problemen, want het Dacoroemeens met zijn 25 miljoen sprekers en zijn positie als schrift- en cultuurtaal past niet bij de andere varianten, die inderdaad volksdialecten zonder schriftnorm zijn, en die bovendien door een onevenredig gering aantal mensen gebruikt worden – 25 miljoen voor het Dacoroemeens tegenover duizend van het Istroroemeens is een wanverhouding; natuurlijk bestaan er bij het Dacoroemeens nog interne varianten, maar omdat de term “dialect” al vastgelegd is, moet men van “subdialecten” spreken – subdialect van Oltenië, van Transsylvanië, van Moldavië enz.¹⁰ En natuurlijk zou men

⁵ Bijvoorbeeld Koltsidas 1976; 1978; 1993; Katsanis 1977; Katsanis/Dinas 1990. - κουτός betekent ‘lam, mank’, maar ook ‘onvolkomen, niet voor vol aan te zien’ (κουτσοδάσκαλος ‘leraar, die men niet au sérieux moet nemen’); οι Κουτσοβλάχοι zou men dus ongeveer als ‘stomme Vlachen’ kunnen weergeven. Een andere verklaring gaat uit van het feit dat in strenge zin een tegenstelling bestaat tussen de Αρβανιτόβλαχοι, die tijdens de 18e eeuw reeds een urbane levenswijze kenden en pas later weer in rurale omstandigheden terecht kwamen, en de Κουτσοβλάχοι, die nooit hun traditioneel bestaan als herders opgegeven hadden; in dit perspectief zouden de Κουτσοβλάχοι dus de ‘mindere Vlachen’ zijn in vergelijking met hun beschaafdere broeders.

⁶ Bijvoorbeeld Chatzopoulos 1978; Christou 1996; Lazaru 1976. Soms wordt de Griekse uitdrukking (κουτσο)βλάχικα met de term *Aromoens* vertaald; zo heten de *Chansons aromounes de Thessalie* in het Grieks Κουτσοβλάχικα τραγούδια της Θεσσαλίας (Baud-Bovy 1990).

⁷ Met betrekking tot deze en andere namen der Aromoenen zie Dahmen 1982.

⁸ Bec 1971, 167-174; Vidos 1956, 296-304; Tagliavini 1969, 357-365.

⁹ Ook de Meglenoroemenen worden door de Grieken Βλάχοι genoemd; zij noemen zich zelf *Vlahi* of *Vlasi*. In de gegeven uiteenzetting zal er niet gesproken worden over de Meglenoroemenen, omdat hun taal en ook hun maatschappelijke positie andere problemen kennen, dan degene die we bij de Aromoenen ontmoeten. Over de Meglenoroemenen en hun taal zie Kahl, 39-40 en 62-63; Wild 1983; Atanasov 1990.

¹⁰ Rusu 1984, 123-422.

ook voor het Aromoens subdialecten moeten invoeren¹¹. Daar komt nog de problematiek bij dat de Roemeense schrifttaal alleen maar in Roemenië en Moldavië bekendheid geniet, maar niet bij de Aromoenen, de Meglenoroemenen of de Istroroemenen. Er zijn dus enkele argumenten die tegen het traditionele romanistische model van vier Roemeense dialecten, een ervan het Aromoens, pleiten.

Anderzijds rijzen er ook problemen wanneer men het Aromoens, het Meglenoroemeens en het Istroroemeens eenvoudig als op zichzelf staande talen wenst te beschouwen, wat natuurlijk de logische consequentie zou zijn, als men ze niet als Roemeense dialecten wil classificeren. De structurele gelijksoortigheid tussen de verschillende varianten is namelijk te eng om van verschillende talen te kunnen spreken. Een voorbeeld mag deze stelling verduidelijken – de eerste drie strofen van de zogenoemde *Părintească dimândare*, ‘Ouderlijke vermaning’, geschreven in 1888 door Constantin Belimace¹², zoiets als het volkslied der Aromoenen. Links staat het Aromoense origineel in de oorspronkelijke spelling van de dichter (naar Kahl 1999, 155), in het midden een Roemeense vertaling (naar Papahagi 1981, 599), rechts een Nederlandse vertaling.

Părintească dimândare Nă sprigiurâ cu foc mare, Frats di mumâ shi di tatâ, Noi Armânij di eta toată.	Părinteasca recomandare Ne conjura cu foc mare, Frați de mamă și de tată Noi Aromâni de totdeauna.	De ouderlijke vermaning omgeeft ons met veel vuur, broers van moeder en van vader, ons Aromoenen van oudsher.
Di sum plocile di murmintsă Strigâ-a noshtri bunj părintsâ: Blâstem mare s-aibâ n casâ Cari di limba a-lui s-alasâ.	De sub lepezile de morminți Strigă ai noștri buni părinți: Blestem mare să aibă în casă Care de limba lui se lasă.	Van onder de platen van de graven roepen onze goede ouders: Een grote vloek kome over het huis van hem die zijn taal opgeeft.
Cari sh-alasâ limba a lui S-lu ardâ pira-a focului,	Cine-și lasă limba lui Să-l ardă para focului, verbrand worden,	Wie zijn taal opgeeft, die moet door de vlam van het vuur worden,
Sâ s-dirinâ yiu pri loc	Să se sfîșie viu, pe loc,	die moet levend verdelgd worden, ter plaatse,
Sâ-lj si frigâ limba n foc.	Să-i se frigă limba-n foc. branden.	en zijn tong moet in het vuur branden.
El ân vatra-lj părintească Fumealja s-nu sh-hârisească, Du fumelj curunj s-nu bashe, nat ân leagân sâ nu nfashe.	El în vatra-i părintească să nu-și bucure familia, cununi de copii să nu sârute, copil în leagăn să nu înfashe.	Hij moge bij zijn ouderlijke haard geen familiegeluk hebben, zijn kinderen mag hij niet ten huwelijk geleiden en geen kind mag hij in de wieg schommelen.

¹¹ In de Roemeense dialectologie geeft men weliswaar de voorkeur aan uitdrukkingen zoals *ramuri* ‘takken’ of *tulpini* ‘stammen’ (Saramandu 1972, 18).

¹² Constantin Belimace uit Maloviște in Macedonië, de “nationale troubadour” (“trubadurul național”, Papahagi 1981, 589) van de Aromoenen, leefde van 1848 tot 1928.

Care fudze di-a lui mamă	Cine fugе de-a lui mamă	Wie zijn moeder verlaat
Shi di pârinteasca-lj numă,	și de pârintescu-i nume,	en zijn ouderlijke naam,
Fugă-lj doara a Domnului	fugă-i harul Domnului	die moge Gods genade verlaten
Shi dultseamea-a somnului!	și dulceața somnului!	en de zoetheid van de slaap.

Hier zijn, zoals men ziet, niet alleen de woorden – of beter gezegd de woordtypes – in het Aromoens en in het Roemeens identisch: ook de syntactische constructies lijken op elkaar. Dat is des te opmerkelijker, omdat zeker duizend jaar lang geen duurzame contacten tussen de sprekers van de twee idiomen bestonden.

Laten we even terugblikken in de tijd: waar komt de taal der Aromoenen vandaan en wat is haar historische relatie tot het Roemeens? Alleen al een oppervlakkige blik op het gedicht, dat wij als voorbeeld gekozen hebben, toont duidelijk dat de taal van Latijnse oorsprong is: dat blijkt uit woorden zoals *foc* < FOCUS, *frats* (meervoud van *frate* < FRATER), *murmânt* < MONUMENTUM, *limbă* < LINGUA, *arde* < ARDET, *curună* < CORONA¹³; *noshtri bunj pârintsă* komt natuurlijk overeen met *nostrī boni parentes*; ook de titel van het gedicht wijst op Latijnse oorsprong, want *pârintesc* is een adjectief, dat bij het substantief *pârintsă* hoort, en *dimândare* is een substantivering, die identisch is met het Latijnse werkwoord DEMANDARE, dat ook in het Italiaans als *domandare* voortleeft¹⁴.

De taal van de Aromoenen, maar ook die van de Roemenen, is dus de voortzetting van het Latijn, dat door de bevolking van het Balkanschiereiland in de Oudheid gesproken werd. Daarover heerst overeenstemming tussen alle deskundigen; er bestaat wél felle discussie over de precieze streek waar de vorming van het Balkanromaans plaats had. Sommige deskundigen beweren dat de taal van de Aromoenen autochtoon zou zijn, dus ontstaan in de buurt van de huidige woonplaatsen in Noord-Griekenland, Albanië en Macedonië. Vooral Griekse auteurs, maar ook in Roemenië actieve Aromoenen hangen die mening aan. Internationaal is men er meestal van overtuigd dat de Aromoenen in de loop van de middeleeuwen, zo tussen de 7e en de 10e eeuw, vanuit het noorden geïmmigreerd zijn; de kwestie waar precies het vertrekpunt gelokaliseerd moet worden, ten noorden of ten zuiden van de Donau, vormt dan een verdere twistvraag. Bekijken we het geschil wat nader.

¹³ Tijdens het orthodoxe huwelijk houden de getuigen een krans (στεφάνι, Arom. *stifáne*) of een kroon (Arom. *c(u)rună*) boven het hoofd van bruid en bruidegom. Na afloop van de ceremonie kussen de ouders van de pasgehewden de kroon. Dit gebeuren schuilt achter de uitdrukking in de voorlaatste versregel van de voorlaatste strofe: *di fumelj curunj s-nu bashe* 'hij mag de kroon van zijn kinderen niet kussen'.

¹⁴ Er bestaat een uitstekend Aromoens-Roemeens woordenboek (met etymologieën en korte Franse betekenisopgaven): Papahagi 1974. Er bestaat ook een Aromoens-Duits glossarium (Weigand 1894, 287-340). Het zogenoemde "etymologische woordenboek" van Nikolaidis (1909) is een goed Aromoens-Grieks woordenboek, maar in zijn fantasievolle etymologische gegevens en in zijn verwijzingen naar bestaande of vaak ook niet bestaande Roemeense parallellen totaal onbetrouwbaar; de woordenlijst van Koltsidas 1978, 79-195, hangt van Nikolaidis af. Er bestaat een zeventigtal Latijnse woorden die enkel in het Aromoens, maar niet in het Roemeens voortleven (Kramer 1988).

Principieel moeten wij eraan vasthouden dat de huidige woonplaatsen van de Aromoenen ten zuiden van de zogenoemde Jiriček-lijn liggen, dus van de grens die in de Oudheid de noordelijke Balkanzone, waar het Latijn cultuur- en spreektaal was, van de zuidelijke Balkanzone scheidde, waar het Grieks als zodanig gold¹⁵. Deze Jiriček-lijn werd in 1880 door de Weense historicus Constantin Jiriček gepostuleerd op grond van de taal die in de antieke inschriften overheerst¹⁶; zij loopt ongeveer van Leshë tussen Shkodër en Durrës in Albanië via Skopje in Macedonië naar Sofia in Bulgarije, dan langs de hoofdkam van het Balkangebergte en tenslotte ongeveer 20 km ten zuiden van de Donau tot aan de Zwarte Zee¹⁷. Als we veronderstellen dat de Aromoenen in hun huidige woonplaatsen autochtoon zijn, dan kunnen zij niet van de gewone antieke bevolking afstammen, want die sprak Grieks. De voorstanders van de autochtonie-theorie hebben dan ook een uitweg bedacht: zij geloven dat het bij de Aromoenen om afstammelingen van de Latijnssprekende Romeinse bewakers van de *via Egnatia* gaat¹⁸. Dat is op zich een mooie gedachte - wij zien al in onze fantasie een prachtig geüniformeerde Romeinse legioensoldaat in de kou van het Pindosgebergte de *via Egnatia* bewaken en na zijn dienst een bekoorlijk Grieks meisje het hof maken -, maar de historische realiteit past helaas niet bij dit beeld: uitgebreide detachementen langs de *viae publicae Romanae* bestonden er helemaal niet, en bovendien werden de militaire hulptroepen die lokale bewakingstaken hadden, uit de lokale bevolking gerekruteerd; de moedertaal van de Romeinse militairen langs de *via Egnatia* zou dus het Grieks geweest zijn¹⁹. Een continuïteit Latijn-Aromoens *in loco* is zodoende absoluut niet mogelijk; wij moeten bijgevolg uitsluiten dat de Aromoenen in Griekenland iets met Latijnssprekende bewakers van Romeinse wegen te maken hebben.

De Aromoenen zijn derhalve inwijkelingen wier streek van herkomst ten noorden van de Jiriček-lijn moet liggen. Waar precies, dat vormt een van de neteligste vraagstukken van de Roemeense taalgeschiedenis, want hier gaat het om de ideologisch gevoelige kwestie of de zogenoemde wieg van de Roemeense taal ten noorden van de Donau, in het huidige Roemenië, of ten zuiden van die rivier, in het huidige Bulgarije en Servië, stond. De meeste uit Roemenië afkomstige taalkundigen pleiten voor het ontstaan van het Roemeens ten noorden van de Donau, terwijl de meeste buitenlanders, zo ook ik, voorstanders van een zuidelijke oorsprong zijn²⁰. Het afwegen van de argumenten pro en contra zou het thema van een afzonderlijke voor-

¹⁵ Gerov 1980.

¹⁶ Jiriček 1901, 13-19.

¹⁷ Kramer 1992, 59: "Partiva da Lissus (Leshë) a Sud di Scutari, passava a Sud di Scupi, dove piegava un po' a Nord per sfiorare Sedrica (Sofia); seguiva ad una distanza di 20 km circa il corso del Danubio e raggiungeva il Mar Nero nella Dobrugia meridionale". Zie ook de kaart op bladzijde 72.

¹⁸ Deze gedachte werd voor het eerst door M. Chrisochoos in 1909 geuit. Katsogiannis 1964, 24, vat deze theorie als volgt samen: "Οι Κουτσόβλαχοι προέρχονται από τὰς ὀροφύλακας τῶν Ῥωμαίων, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἐγκαταστήσει εἰς τὰς ἀπειραρίθμους διαβάσεις καὶ στενωποὺς τῶν διακλαδώσεων τῆς Πίνδου".

¹⁹ Er zijn Griekse auteurs die beweren dat de van Griekse ouders afstammende soldaten der hulptroepen in de loop van hun carrière tot de Latijnse taal zouden overgegaan zijn en na hun dienstdtijd het Latijn als familiaal taal zouden gebruikt hebben (Katsogiannis 1964, 25); er zijn echter helemaal geen indicaties dat zoiets in de antieke wereld ooit gebeurde.

²⁰ Kramer, 1999/2000.

dracht vormen. Met betrekking tot de Aromoenen is die kwestie evenwel iets minder controversieel, omdat zelfs felle pleitbezorgers van een noordelijke oorsprong toegeven dat ook ten zuiden van de Donau altijd een meer of minder talrijke Latijns-Romaanse bevolking aanwezig geweest is²¹, en natuurlijk moeten de Aromoenen eerder met die voorouders dan met hun noordelijke broeders in verband gebracht worden.

In ieder geval kennen wij Romaanse plaatsnamen (vooral bergnamen) in gebieden waar vandaag geen Romaanse bevolking meer terug te vinden is, bv. *Durmitor, Visitor, Pirlitor, Kornišor, Krušica, Magura, Taor, Palator*²². De vroegste vermeldingen van de volksnaam *Vlachen* stammen uit de tijd vóór de overgang van het 1e naar het 2e millenium: in de kroniek van het Athos-klooster Kastamonitou, die niet later dan de 9e eeuw ontstond, wordt gewag gemaakt van volkeren uit de Donau-streken (ἔθνη ἀπὸ τὰ παραδουνάβεια μέρη), die in de dagen van de beeldenstormers, dus vóór 843, Bulgarije en Macedonië veroverden²³; genoemd worden de Βλαχορηγῖνοι, dus Vlachen van de oevers van de Ῥήχιος = Strymon, en Σαγουδάττειοι, die hun naam misschien aan het door hen gedragen *sagum* te danken hebben²⁴. De historicus Georgios Kedrenos (11e/12e eeuw) vermeldt een overval die in het jaar 976 door Vlachische nomaden (παρά τινων Βλαχῶν ὀδιτῶν) tegen de Bulgaarse tsarenzoon David in de streek tussen Kastoria en Prespa gepleegd werd²⁵. In het geschiedkundig werk van de Byzantijnse historicus Kekaumenos, geschreven omstreeks 1075, vinden we een echte diatribe tegen de Vlachen, die als goddeloze, onbetrouwbare, roofzuchtige vijanden van de Ῥωμαῖοι beschreven worden, die ten tijde van Kekaumenos over heel Epiros, Macedonië en Hellas verspreid zijn²⁶. Vanaf de 12e eeuw wemelt het van Byzantijnse getuigenissen over de Vlachen²⁷.

Wij vinden dus meldingen over Aromoenen in Griekenland vanaf de 9e eeuw. Hun trektocht vanuit het noorden moet derhalve ten laatste in de loop van de 8e eeuw begonnen zijn. In de Byzantijnse bronnen wordt altijd weer gewag gemaakt van de Vlachen²⁸, die een onrustig bestaan leidden, meestal zonder vaste woongebieden; hun voornaamste activiteit was het fokken van kleinvee, vooral schapen, en zij trokken met hun kudden tussen zomer- en winterweideplaatsen heen en weer. Deze manier van

²¹ Sala 1999, 31: "A une certaine époque le latin était connu et parlé dans toute la Péninsule balkanique, à l'exception du territoire grec. Pour délimiter le territoire où s'est formé le roumain, il faut supposer, jusqu'à preuve du contraire, que son aire d'utilisation s'étendait aussi bien à droite qu'à gauche du Danube".

²² Puhcariu 1943, 304; Rosetti 1986, 198.

²³ FHDR IV, III (p. 6): Κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν εἰκονομάχων βασιλέων τὰ ἔθνη ἀπὸ τὰ παραδουνάβεια μέρη εὐρόντα καιρὸν ἀναρχίας, διότι οἱ βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων εἶχον πόλεμον κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων οἱ ἀσεβεῖς, τότε δὴ τότε οἱ λεγόμενοι Ῥηγῖνοι καὶ ἀπλούστερον Βλαχορηγῖνοι καὶ Σαγουδάττειοι ἐξουσιάσαντες τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀπλώσαντες ἀπὸ ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς διάφορα μέρη ἐκυρίευσαν καὶ τὴν Μακεδονίαν.

²⁴ Lascaris 1943; Vasmer 1941, 177.

²⁵ FHDR III, X 25 (p. 144): Δαβιδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας Καλὰς Δρύς παρά τινων Βλαχῶν ὀδιτῶν.

²⁶ FHDR III, III 9 (p. 38 en 40).

²⁷ Năsturel 1978 en 1979; Dvoichenko-Markov 1984.

²⁸ Men vindt de bronnen (met Roemeense vertaling) bij Murnu 1913; zie ook Carageani 1986.

kostwinning, de zogenoemde transhumance of afstandsweide-economie, was tot in de 20e eeuw typisch voor de Aromoenen. Daarom wens ik daar even bij stil te staan²⁹.

Tijdens de zomermaanden, zo tussen juni en midden september, verbleven de Aromoenen met z'n allen – gezinnen, huisgenoten en vee – in hooggelegen streken, in het algemeen boven een hoogte van duizend meter. Het belangrijkste centrum van de zomerverblijven van de Aromoenen was en is het Pindos-gebergte, maar er bestaan ook nederzettingen in het Gramos-gebergte, in de Vermio, Xirómero en rond de Olympos. Het betreft hier echte zomerdorpen, meestal met stenen huizen, maar bij minder welgestelde groepen langs de Albanese grens vindt men ook vandaag nog *καλύβια*, 'loofhutten'. Enkele van de zomerdorpen zijn tot vaste neerzettingen uitgegroeid³⁰, maar meestal was dat omwille van het klimaat niet mogelijk; er verbleef en verblijft tijdens de wintermaanden alleen maar een wachter in het zomerdorp, alle anderen verhuizen naar de lager gelegen vlakten - in oorsprong met hun kudden naar specifieke weidegronden. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog is de economische betekenis van de kleinveehouderij sterk teruggelopen, maar de zomerdorpen hebben nog steeds hun betekenis, omdat de meeste gezinnen nog altijd enkele weken tijdens de zomer in de bergdorpen doorbrengen – het gaat dan voor de stedelingen om zoiets als een zomervakantie³¹; zodoende blijft het verband tussen de families en sibben bewaard, en is de zomer in de bergen ook betekenisvol voor het behoud van de taal en van de tradities.

De eerste lossere politieke structuren der Aromoenen ontstonden tussen de 10e en de 13e eeuw, en de Byzantijnse historici maken gewag van een Groot-Vlachië (*Μεγάλη Βλαχία*), dat Epiros en Thessalië omvatte, en een Klein-Vlachië (*Μικρά Βλαχία*) in Aitolia en Akarnia³². Met de opkomst van het Osmaanse Rijk kwam een einde aan deze structuren. In de loop van de 16e eeuw legden de Aromoenen de grondslag voor een urbane cultuur³³: er ontstonden steden, vooral in de grensstreek tussen Albanië en Griekenland, hoog boven de wegen waarlangs de handel van Venetië naar Konstantinopel verliep³⁴. Om maar drie van die steden te noemen: Moschopolis³⁵ in het huidige Albanië, Metsovo en Klisura of Vlachoklisura in het huidige Griekenland. Zolang als de Aromoenen hun belastingen betaalden, mengden de Turken zich niet in hun interne verhoudingen; Turken mochten niet eens de steden

²⁹ Het standaardwerk is Beuermann 1967.

³⁰ Kahl 1999, 42, biedt een schema van Aromoense vestigingsvormen: "Ländliche Siedlungen: 1. ländliche Siedlungen der Bergregionen, a) bodenvage Sommerdörfer, b) bodenstete Sommerdörfer, c) aus Sommerdörfern entstandene Dauersiedlungen mit zum Teil urbanem oder agrarischem Charakter. 2. ländliche Siedlungen der Ebenen, a) bodenvage Winterdörfer, b) bodenstete Winterdörfer, c) aus Winterdörfern entstandene Dauersiedlungen mit zum Teil urbanem oder agrarischem Charakter: Städtische Siedlungen. 3. Städte, in denen Aromunen seit Jahrhunderten als urbane Bevölkerung ansässig sind. 4. Städte, in denen Aromunen in jüngster Zeit im Rahmen von Industrialisierung und Landflucht zugewandert sind".

³¹ De bevolking van Megala Livadia bijvoorbeeld leeft 's winters in niet minder dan 50 verschillende dorpen en in 10 steden (Kahl 1999, 23).

³² Capidan 1932, 8; Rösler 1871, 105.

³³ Katsanis 1993.

³⁴ Kahl 1999, 16.

³⁵ Martinianos 1957.

binnenkomen! Er bestonden dus geen Turkse administratiegebouwen, moskeeën of hamams, maar wel inheemse inrichtingen, die van de rijkdom der inwoners getuigden. Moschopolis had in de 18e eeuw ten minste 50.000 inwoners, stenen huizen van twee of drie verdiepingen, een hospitaal, een weeshuis, een academie³⁶, een drukkerij. Metsovon had tussen 1659 en 1795 de status van een autonome republiek³⁷. Vele Aromoenen waren rijk en beschaafd, en een deel van de handel in de Balkanlanden en ook in het Habsburgse Rijk was in handen van Aromoense families. De zogenoemde Griekse gemeenten in Wenen of Budapest gaan in feite op Aromoenen terug, die in de 18e eeuw de economische activiteiten tussen Midden-Europa en Griekenland controleerden³⁸. Uit de kringen van afstammelingen van Aromoenen noem ik alleen maar de naam van de beroemde dirigent Herbert von Karajan, en ik herinner aan Theodor Christomannos, die van het ietwat ingedutte stadje Meran(o) in Zuid-Tirol een alom bekend kuuroord maakte³⁹.

In de tweede helft van de 18e eeuw kwam een einde aan de bloei van de urbane Aromoenen. De voortdurende verzwakking van het Osmaanse Rijk leidde ertoe dat lokale Albanese *warlords* verschrikkelijk hoge tributen begonnen te heffen; de Turken beantwoordden die weerspanning met vernielingen van woonplaatsen. De stedelijke bevolking der Aromoenen kwam tussen beide fronten te staan en verliet massaal haar woongebied. In de oorlogen tussen de opstandelingen en de Turken werd Moschopolis drie keer overweldigd en geplunderd (1767, 1769, 1788), totdat het aan het einde van de 18e eeuw onbewoonbaar raakte, en nog vandaag is Voskopojë, zoals het vandaag in het Albanees heet, één grote ruïne⁴⁰. Maar ook de landelijke bevolking werd in het nauw gebracht, omdat de Osmaanse overheid door veel te hoge belastingen en andere dwangmiddelen de economische basis van de Aromoense levenswijze begon te vernielen. Tussen 1767 en 1830 zien we dan ook tienduizenden Aromoenen, stedelingen en landbevolking, uit de streken langs de huidige Albanees-Griekse grens naar het noorden en het westen wegtrekken; haast nooit werden echter de oude woonplaatsen helemaal opgegeven, want meestal trokken alleen maar de echt rijken en de echt armen weg, terwijl de middenstand een verblijf thuis met alle onderdrukkingen door een vijandig gezinde overheid verkoos boven een onzekere toekomst in den vreemde.

³⁶ Peyfuss 1976.

³⁷ Benos 1994.

³⁸ De Aromoense vluchtelingen die na de vernieling van hun stedelijke centra aan het einde van de 18e eeuw naar Midden-Europa uitweken, voegden zich bij hun landgenoten die daar al woonden. "Sie ließen sich in den Donaufürstentümern, in den Ländern der ungarischen Krone, in Österreich, Böhmen und Mähren, weiters in Schlesien, Preußen und Sachsen nieder, und zwar meist dort, wo sie schon Handelspartner oder gar Niederlassungen hatten. Diese österreichischen und ungarischen 'Griechen', denen unter anderen die aromunischen Familien Sina, Dumba, Tirka, Curti, Kapra v. Zsuppa, v. Nitta, Zotta, Singuna/Şaguna, Mocsonyi und Mannó angehörten, taten sich durch wohlthätige Stiftungen und Mäzenatentum ... hervor und kamen so in ihrer neuen Heimat zu Ansehen und oft auch zu Adel, bis sie allmählich ihre Nationalität einbüßten".

³⁹ Staffler 1954.

⁴⁰ Men zegt, dat Moschopolis in de 18e eeuw 12.000 stenen huizen had. Vandaag is Voskopojë een verpauperd dorpje met amper 500 bewoners, met name Albanezen, Grieken en Aromoenen (Peyfuss 1974, 16).

Älteste Siedlungsgebiete

nahe Sommerweiden

- 1 Kopalsharon
- 2 Ados-Tal
- 3 Grevená (saisonale Siedlungen)
- 4 Grevená (Dauersiedlungen)
- 5 Vlachisch-Zagóri
- 6 Météovo
- 7 Matakási
- 8 Parisién, Tzumérka
- 9 Aspropotamos-Tal
- 10 Kalambáka
- 11 Gránoia-Gebirge
- 12 Bergland um Périmet
- 13 Bergland von Voskopojá
- 14 Valamare

nahe Winterweiden

- 14 Myzeqe
- 15 Malëkastër
- 16 Durres
- 17 Luathré
- 18 Vurgu / Kalamás
- 19 Küste des Epirus
- 20 Xiroméro
- 21 Thessalische Ebene (Trikala)
- 22 Thessalische Ebene (Lána)
- 23 Magnésien

● Städte mit großem aromunischen Bevölkerungsanteil
 bis 500.000 Einwohner
 ■ über 500.000 Einwohner

Frühe Zuwanderungsgebiete (17./18. Jh.)

nahe Sommerweiden

- 24 Olymp
- 25 Vémio/Vóras-Gebirge
- 26 Axiós-Gebirge
- 27 Verna/Varnos-Gebirge
- 28 Baba, Pelagonien, Ohrid

nahe Winterweiden

- 29 Píerien
- 30 Axiós-Ebene
- 31 Chaikíski

○ Städte ohne großen aromunischen Bevölkerungsanteil
 bis 500.000 Einwohner
 □ über 500.000 Einwohner

Späte Zuwanderungsgebiete (18./19. Jh.)

nahe Sommerweiden

- 32 West-Rhodopen (ehemals auch Osogovaki, Rila, Plackovica, Pirin, Balkan, Ograbzen, Lailika)
- 33 Bóles (Belasica)

nahe Winterweiden

- 34 Ebene östlich des Vardars
- 35 Ebene von Sérres
- 36 Ebene von Dráma

—•—•—• heutige Staatsgrenzen

Jüngste Ansiedlungen (20. Jh.)

- 37 Dropull
- 38 Prespa
- 39 Dobrudscha / Constanta
- 40 Dobrudscha / Tulcea

Meglenitische Vlachén

- 41 Páiko/Kozuf-Gebirge
- 42 Trakya Küste
- 43 Trakya Binnenland
- 44 Cernia / Macin

■ Gebiet mit über 15 rein aromunischen Dörfern
 ■ Gebiet mit 5-15 rein aromunischen Dörfern
 ■ Gebiet mit 3-5 überwiegend aromunisch besiedelten Dörfern
 ■ Gebiet, in dem Aromunen in zahlreichen gemischten Siedlungen verstreut leben

uit: Kahl 1999, 3.

De Aromoenen die hun woongebieden verlieten, verdeelden zich over heel Noord-Griekenland; deels voegden zij zich bij reeds bestaande Aromoense nederzettingen, deels stichtten zij nieuwe dorpen in onbewoonde streken, deels vestigden zij zich in grote of kleine steden en ook dorpen waar tot op dat tijdstip geen Aromoenen woonden. De Aromoenen die wij heden in het oosten van het Griekse gewest Macedonië en in Thracië vinden, zijn meestal uit de streken ten westen van het Pindos-gebergte afkomstig⁴¹.

De regionale herkomst van de Aromoenen leeft vandaag nog verder in mondelijke tradities, in taalkundige gegevens⁴² en in ethnografische bijzonderheden. De Griekse benamingen zijn duidelijk: er wordt, als men precies wil zijn, een onderscheid gemaakt tussen Αρβανιτόβλαχοι en Κουτσόβλαχοι. In plaats van Αρβανιτόβλαχοι hoort men wel eens Φρασεριώτες (van Frashër, naam van een dorp

⁴¹ Kahl 1999, 20, geeft een gedetailleerd overzicht: "Die fliehenden Aromunen siedelten in der Nähe bereits bestehender aromunischer Siedlungen (z.B. Nymféo, Malovište), gründeten neue rein aromunische Ortschaften (z.B. Magarevo, Trnovo, Nižepole, Megála Livádia) oder wanderten in Ortschaften zu, die bis dahin nur von Griechen, Südslawen oder Albanern bewohnt waren (z.B. Áno Poróia, Flámburo). Durch die Zerstörung blühender aromunischer Siedlungen hatten nahezu sämtliche anderen Städte der südlichen und zentralen Balkanhalbinsel einen Bevölkerungszuwachs zu erzeichnen, insbesondere Sérres, Nigrita, Kavála, Dráma, Vlásti, Klisúra, Édessa, Náusa, Véria, Giannitsá, Siátista, Kastoriá, Trikala, Lárisa, Fársala, Thessaloníki, Durrës, Berat, Korçë, Elbasan, Fier, Kavajë, Tiranë, Bítola, Veles, Prilep, Ohrid, Malovište, Gopeš, Magarevo, Trnovo, Kumanovo, Skopje, Sofia, Priština, Belgrad, Niš, Novi Sad, aber auch Buda, Pest, Miskolc, Kecskemét, Timișoara, Wien und Leipzig. Die fliehenden Hirten siedelten sich im ganzen östlichen Makedonien und in Ost-Rumelien (dem heutigen Südbulgarien) an. Aromunen verschiedener Herkunftsorte aus dem gesamten Pindosraum setzten ihre Fernweidewirtschaft hier fort und begannen, sich in gemeinsamen Orten zu vermischen. Die Gebirge West-Rhodopen, Rila, Pirin, Ogražden, Osogovski, Plačkovica, Lailiás, Belasica / Kerkíni und Órvilos dienten ihnen als neue Sommerweidegebiete, die Ebenen östlich des Vardars / Axiós, die Ebenen von Sérres, Dráma sowie Ostthrakien und die nördliche Chalkidikí als neue Winterquartiere. Nach dem Fall Ali Paschas 1822 kehrten v.a. nomadische Aromunen, die ehemals aus Avdëlla, Perivóli, Smíxi und Samarína abgewandert waren, wieder zurück, um Bevölkerungslücken zu füllen, die die Schlachten des griechischen Aufstandes von 1821/22 gefordert hatten, und siedelten sich im Vérmio-Gebirge an. Hier begegnen sie kurz darauf (1837) albanischen Vlachen, die aus der Region Kolonjë vertrieben worden waren. Beide Gruppen besiedeln die bereits bestehenden, teils wüstgefallenen Siedlungen neu (u.a. Káto Vérmio / Séli, Marúsia, Voláda, Xirolívado, Kumariá, Mikrí Sanda, Kastaniá). Später, Ende des 19. Jahrhunderts, kamen im Vérmio eine Reihe neuer aromunischer Sommersiedlungen hinzu (Papadiá, Pátima, Ágios Dimítrios, Áno Grammatikó, Ágios Pávlos, Metamórfosi, Elafína u.a.), deren Bewohner Winterweidegebiete in den Ebenen von Pierien und Imathien aufsuchen".

⁴² De Aromoense dialectologie staat nog in de kinderschoenen, ook omdat de bevolkingsverschuivingen na de 18e eeuw tot een vermenging van verschillende taalvarianten gevoerd hebben, die het afbakenen van dialectale zones bijzonder moeilijk maakt. Tot nog toe bestaat er één taalatlas voor de Aromoenen in Griekenland (in twee delen: Dahmen / Kramer 1985; 1994) en één voor Albanië en Macedonië (1997). De dialectologische werken baseren zich niet op enquêtes bij de Aromoenen in Griekenland, Albanië of Macedonië, maar op onderzoeken die bij de Aromoenen verricht werden, die tussen de twee wereldoorlogen naar Roemenië geëmigreerd zijn. Saramando 1972, 18-19, geloofv vier takken of stammen ("ramuri sau tulpini") te kunnen onderscheiden: *Gramosteni*, *Fărșeroji*, *Pindeni*, *Moscopoleni*. Van naderbij beschouwd zijn dit echter geen dialectgroepen, maar herkomstgroepen: uit taalkundig oogpunt hebben we maar met twee dialecten te maken, Pindos-dialecten (*Pindeni*, *Gramosteni*) en Farserotische dialecten (*Fărșeroji*, *Moscopoleni*).

in Zuid-Albanië), en *Färşeroŋi* werd in het Roemeens de normale benaming van deze oorspronkelijk uit Albanië afkomstige groep van Aromoenen (Weigand 1895, 275, voerde *Farscherioten* in het Duits in); de Κουτσόβλαχοι werden vroeger wel eens Καραγκούνηδες genoemd (Weigand 1895, 275: *Karagunen*), maar deze naam wordt in de wetenschap niet meer gebruikt. In de namen die de beide groepen zichzelf geven, worden de twee belangrijkste fonetische verschillen tussen beide dialecten zichtbaar: de Αρβανιτόβλαχοι noemen zich zelf *Rrãmãñî*, de Κουτσόβλαχοι dragen de naam *Armãñî*. Bij de eerstgenoemde groep is er dus een sterk gerolde *r*, dus een tongpunt-*r*, en het optreden van maar één mediale klinker in de vorm van een klemtoon-schwa, terwijl de grotere groep, de Κουτσόβλαχοι, aan iedere *r* een *a* laat voorafgaan en twee mediale klinkers kent, *ã* en *î*⁴³. Het aandeel van Albanese woorden is natuurlijk in de taal van de Αρβανιτόβλαχοι groter dan in de taal van de Κουτσόβλαχοι, maar dit onderscheid wordt langzamerhand minder belangrijk, omdat ook de Αρβανιτόβλαχοι nu in een Griekse omgeving wonen en het Grieks als omgangstaal gebruiken zonder verder nog contact met het Albanees te hebben.

Een hachelijk probleem is de nationale en taalkundige zelfbeoordeling van de Aromoenen. We kunnen in Griekenland niet van een concept van taalminderheden uitgaan, zoals dat in West- en MiddenEuropa normaal is: de Elzassers bijvoorbeeld spreken een andere taal, behoren ten dele tot een andere religie en hebben een andere cultuur en geschiedenis dan hun westelijke landgenoten en zijn toch trouwe en overtuigde burgers van Frankrijk. In Griekenland functioneert dat niet zo: als men over minderheid, μειονότητα, praat, denkt de gemiddelde Griek automatisch aan de Turkse minderheid, dus aan een in feite buitenlandse indringer, die weliswaar vandaag het Griekse staatsburgerschap bezit, maar die niet écht deel van de Griekse gemeenschap uitmaakt en die tegenover een vreemde staat, Turkije, meer loyaliteit toont dan tegenover Griekenland. Bij dit beeld van een μειονότητα speelt de taal geen vooraanstaande rol, veel belangrijker is de religie en de gezamenlijke zinnelijkheid⁴⁴ – als men orthodox is en de normen van de Griekse beschaving accepteert, waarom zou men zich dan als deel van een μειονότητα zien, van iets dat on-Grieks is en een meer of minder buitenlands, dus ongewenst element in Griekenland vormt? Het is overduidelijk dat de Aromoenen niet in die categorie willen terechtkomen, en er is haast geen benaming die de Aromoenen meer afwijzen dan βλάχικη μειονότητα⁴⁵. Als men met Aromoenen over hun identiteit praat, beklemtonen ze altijd dat ze in elk opzicht perfecte Grieken zijn, dat hun voorouders in de Griekse vrijheidsoorlog voor de Helleense zaak grote heldendaden volbracht hebben en dat ze steeds goede zonen van de orthodoxie geweest zijn. Er zijn zelfs intellectuelen die beweren dat het Aromoens in feite geen af-

⁴³ Kramer 1989, 431.

⁴⁴ Het is overduidelijk dat hier het oude Osmaanse concept van het *millet* nog een rol speelt, dat, zoals men weet, niet een “natie” in Europese zin was, maar een religieus-culturele gemeente. “Alle orthodoxe onderdanen van de sultan, ongeacht hun etnische origine van Griek, Roemeen, Georgier, ..., waren samengebracht in de zogenaamde *millet-i Rum* (lett.: ‘natie van de Roméi’)” (De Herdt 1998, 12).

⁴⁵ Kahl 1999, 67.

zonderlijke taal zou zijn, maar een dialect van het Grieks, bij voorkeur dan Dorisch⁴⁶. De verstandigeren weten natuurlijk dat hun taal overeenstemmingen met het Roomeens heeft, en zij beroepen zich erop dat de Grieken die door de Romeinen als bewakers van de *via Egnata* gerekruteerd werden, in de loop van de tijd hun moedertaal ten gunste van het Latijn opgaven, dat dus het huidige Aromoens op dit Latijn in Griekse mond terug zou gaan – *lingua Latina in bocca Greca*, als het ware. De doelstelling van deze en dergelijke verhalen is altijd dezelfde: onderstrepen dat de Aromoenen door en door Grieken zijn, in hun cultuur, hun religie, hun levenswijze en zelfs hun taal.

Achter deze ietwat geforceerde betuigingen van diepgaande ρωμιούσῳνη staan negatieve historische ervaringen, die ik hier alleen maar zeer in het kort kan schetsen. In de 18e eeuw zocht de intellectuele elite van de Aromoenen naar culturele verheffing, en het beste middel daartoe leek een grondige kennis van het Grieks, dat in die tijd voor alle Balkanvolken niet alleen de gemeenschappelijke *lingua franca* was, maar ook als prestigetaal *par excellence* gold. “Het Grieks ... kende in de 18e-eeuwse Balkanwereld zo’n wijde verspreiding en prestige als taal van cultuur en handel dat bijna elke orthodoxe christen die het op intellectueel of sociaal vlak verder bracht dan het gemiddelde, zichzelf als Griek beschouwde”⁴⁷. Best kan men de toenmalige rol van het Grieks in Zuidoost-Europa met de functie van het Frans in West- en Midden-Europa vergelijken. De scholen in de Aromoense steden waren bedoeld om de kennis van het Grieks te verspreiden, en de drukkerijen drukten boeken in het Grieks of Aromoense handleidingen voor de studie van het Grieks – het doel van alle maatregelen was de uiteindelijke vervanging van het Aromoens door het Grieks, te vergelijken met het streven van de bourgeoisie in Vlaanderen om het Vlaams door het Frans te vervangen, verwijdering dus van de zogenoemde platte volkstaal ten gunste van de beschaafde cultuurtaal. In deze context verloor het Aromoens veel van zijn reputatie en daalde tot de rang van een familietaal, goed voor vrouwen en kinderen, maar niet voor wereldwijze mannen⁴⁸.

Alleen in het buitenland verliep de geschiedenis een beetje anders, omdat het Aromoens er de wezenlijke functie van herkenningsteken had – wie Aromoens praat, behoort tot de kleine *in-group*⁴⁹, wie alleen maar Grieks praat, niet. Geen wonder dat het Aromoenen in het buitenland waren die als eersten pogingen ondernamen tot verheffing van de status van het Aromoens. In Wenen verscheen in 1813 een echte *grammatica*, geschreven in Latijns schrift, met Griekse en Duitse verklaringen en met

⁴⁶ Papazisis 1976, 8: “Ἡ ἐλληνικὴ ρίζα τῆς Βλαχικῆς διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι πολλοὶ λέξεις ἔχουν Δωρικὴν καὶ Ὀμηρικὴν προέλευσιν”.

⁴⁷ De Herdt 1998, 15-16.

⁴⁸ Récatas 1934, 23, beschrijft de traditionele verschillen tussen het taalgebruik van mannen en vrouwen, zoals die tot aan de Tweede Wereldoorlog golden: “L’homme seul pouvait être touché par le bilinguisme, parce qu’il n’y avait que lui dont l’activité économique dépassait les limites du bourg. La femme est restée dès l’origine réfractaire à toute influence: c’est elle donc qui représente au cours de l’histoire évolutive du macédo-roumain l’élément conservateur par excellence”. Vandaag is de situatie natuurlijk helemaal anders, en het zijn vaak de vrouwen die het Grieks als familietaal favoriseren om de levenskansen van hun kinderen te bevorderen (Kramer 1987, 137-138).

⁴⁹ Récatas 1934, 26: “Jamais un Macédo-Roumain ne parlera grec à un autre Macédo-Roumain même s’ils se trouvent dans la capitale grecque”.

een Grieks-Duitse titel: Γραμματική Ῥωμανική, ἤτοι Μακεδονοβλαχική / *Romanische, oder Macedonowlachische Sprachlehre*. De auteur van dit belangrijke werk was Michael G. Bojadschi, leraar aan de Griekse school van Wenen⁵⁰. Meer nog, de Aromoenen van Buda en Pest wensten zelfs het invoeren van het Aromoens in de godsdienst, wat door de metropoliet verontwaardigd werd afgewezen. Zo ontstond aan het begin van de 19e eeuw de indruk dat activiteiten ten gunste van het Aromoens vooral van buiten Hellas kwamen, dus een on-Griekse stroming waren. Na de oprichting van de Roemeense staat in 1860 werd aan die indruk nog voedsel gegeven: het nieuwe Roemenië begon met een intensieve culturele en ook politieke propaganda onder de Aromoenen, die in een tijd van nationale excitatie als broeders in het zuiden gezien werden. Roemenië begon er met veel geld voor te zorgen dat in de Aromoense dorpen culturele verenigingen en scholen tot stand kwamen; er werden leraren uit Bukarest gestuurd en inheemse jongeren kregen studiebeurzen voor een opleiding in Roemenië. Zeker, er werd niets voor de codificatie van het Aromoens gedaan, en de zachte ontwikkelingen van de eerste jaren van de 19e eeuw werden zelfs verwaarloosd, want de Roemeense cultuurpropaganda verwachtte vooruitgang alleen van de introductie van de Roemeense literaire taal. Zo werd in de Roemeense scholen les in het Roemeens gegeven, naar het rooster van Bukarest en zonder veel rekening te houden met het Grieks, dat toch voor mensen, die in Griekenland leefden, eigenlijk onmisbaar was. Rond 1900 bestond er een honderdtal Roemeense scholen met 4000 leerlingen en 300 leraren. Er waren ook kerken die ondanks de felle oppositie van het patriarchaat tegen alle tendenzen tot afscheiding van de Aromoenen Roemeense liturgieboeken gebruikten, en in 1905 erkende de Hoge Poort de Aromoenen als een *millet*, d.w.z. als een zelfstandige cultureel-religieuze gemeenschap. Met de Balkanoorlogen kwam een einde aan die autonomie, want de soevereiniteit ging van de Turken op de Grieken, Albanezen en Bulgaren over, al naargelang de geografische ligging. Griekenland liet de Roemeense scholen, niet echter de kerken, bestaan, maar de Roemeensgezinde Aromoenen kwamen steeds meer aan de rand van hun gemeenschap terecht: de meeste Aromoenen wilden immers niets van de Roemeense propaganda weten, en het kwam tot hevige wrijvingen tussen de Grieksgezinde meerderheid en de Roemeensgezinde minderheid. Tussen de twee wereldoorlogen veranderde Roemenië van politiek: het doel was niet langer de versterking van de positie der Aromoenen in Griekenland en de andere Balkanstaten, maar de werving voor een massale emigratie naar Roemenië. Voor deze nieuwe politiek bestonden redenen in de Roemeense binnenlandse politiek – men wou het percentage van de schaarse Roemeense bevolking in de zuidelijke Dobrogea door vestiging van Aromoenen doen stijgen. Tussen 1923 en 1938 kwamen ongeveer 10.000 Aromoenen naar Roemenië, en natuurlijk werden deze emigranten door hun landgenoten die in Griekenland bleven, als verraders beschouwd. Sindsdien is het onder de Aromoenen in Griekenland min of meer ontoelaatbaar, de verwantschap met de Roemenen te beklemtonen. In deze context is ook het schrijven van het Aromoens een groot probleem: als men Latijnse letters gebruikt, herinnert dat aan de Roemeense scholen en wordt er twijfel gewekt over het diep ingeworteld-zijn van de Aromoenen in de Griekse cultuursfeer, als men het Griekse schrift gebruikt, is

⁵⁰ Er bestaat een gedeeltelijke herdruk in de te Salzburg uitgegeven *Studien zur rumänischen Sprache und Literatur* 5, 1981, 55-91.

het haast onmogelijk, de fonetische structuur van het Aromoens adequaat te reproduceren⁵¹. Zo zien we vandaag het interessante fenomeen, dat in het buitenland talrijke Aromoense verenigingen bestaan, die allen hun eigen publicaties in het Aromoens hebben⁵², waarbij zich zowat iedere groep een eigen schrijfwijze gecreëerd heeft, meestal op basis van de Roemeense spelling; in Griekenland daarentegen bestaan wel vele Aromoense streekverenigingen, die ook allen hun tijdschriften hebben, maar die zijn in het Grieks – niemand schrijft Aromoens, of het zou moeten gaan om hier en daar een onhandige weergave van een liedjestekst in Griekse letters. Geen enkele van de culturele verenigingen in Griekenland heeft de bewaring of cultivering van de Aromoense taal tot hoofddoel - geschiedenis, folklore (liederen, dans, dracht) en vooral gezelligheid zijn normaal de interesses⁵³.

Vandaag is bij de Aromoense bevolking van Griekenland een zeker taal- en cultuurconflict niet te ontkennen: eensdeels willen de Aromoenen niet ontrouw worden aan de waarden die hun gemeenschap uitmaken, anderdeels hebben ze de wens, zich in de moderne maatschappij te integreren, die vooral door de Griekse taal en cultuur bepaald wordt⁵⁴. Het is dus niet verbazingwekkend dat de taalloyaliteit zeker bij leden van de jongere generatie niet erg hoog is, maar aan de andere kant worden tradities en gewoonten – zoals de augustus-feesten in de dorpen van herkomst – wel in ere gehouden.

De taalgeleerde hoeft geen profeet te spelen, maar tot besluit wil ik toch enkele woorden over de waarschijnlijke toekomst van de Aromoenen en het Aromoens in Griekenland zeggen. Hoe sneller de verstedelijking van de Griekse maatschappij voortschrijdt, des te meer doet zich de sentimentele behoefte gevoelen, zich met het dorpje van oorsprong en met zijn tradities bezig te houden - *looking for the roots*, als het ware. Vandaag kent elk dorp wel een eigen maandelijks tijdschrift; welnu, de Aromoense dorpen vormen hierop geen uitzondering⁵⁵, en, naar het schijnt, worden die publicaties druk gelezen. Het bewustzijn, van Aromoense afkomst te zijn, blijft levendig, en ook de vlotte jeugd doet mee aan de zomeractiviteiten in de hooggelegen nederzettingen; in de late avond treedt Amerikaanse discomuziek in de plaats van de traditionele klanken, en het gemeenteplein wordt een reusachtige openluchtdiscotheek. Maar als men erop let, welke taal gesproken wordt, dan hoort men bij de jongeren toch meestal Grieks, tenminste zolang ze onder elkaar zijn; de meesten zijn nog wel in staat om met de oudere generatie Aromoens te praten (en vragen van een nieuwsgierige buitenlandse enquêteur omtrent het juiste Aromoense woord voor eender wat te beantwoorden), maar het Aromoens is duidelijk niet meer hun eerste taal. Natuurlijk is deze situatie in de echte zomerdorpen duidelijker dan in de nederzettingen, waar 's winters en 's zomers een Aromoense bevolking aanwezig is, maar de trend is overal te zien: de jeugd is niet meer de drager van het Aromoens, en de traditionele taal wijkt voor de modernisering van de maatschappij. De Aromoenen worden zo meer en meer gewoon

⁵¹ Kramer 1987, 139-141.

⁵² Kahl 1999, 88-89 (met internet-sites).

⁵³ Kahl 1999, 70-73.

⁵⁴ Kramer 1987, 138.

⁵⁵ Kahl 1999, 73, heeft een indrukwekkende lijst.

deel van de Griekse maatschappij: men blijft zich van zijn herkomst bewust, men gaat gaarne bij feesten enz. naar het dorp der voorouders terug, men doet mee aan zekere tradities en men staat positief tegenover folkloristische activiteiten, maar over het algemeen is men een doodgewone Griek, net zoals de buurman of de buurvrouw, die van andere streken afkomstig zijn. De Aromoense taal, die niet meer bij de moderne maatschappij past, die geen eigen innovatiepotentieel heeft en die uit historisch-ideologische redenen geen toevlucht bij het Roemeens kan nemen, schijnt tot ondergang gedoemd – als er geen wonder geschiedt, zal het Aromoens in het jaar 2100 door niemand nog als moedertaal gesproken worden. Wél zullen er dan nog tienduizenden Aromoenen bestaan, die trots zijn op hun tradities en die ook bezigen, ... zij het niet langer in het Aromoens.

Johannes KRAMER

Bibliografie

- Arvinte, Vasile, *ROMANUS im Aromunischen*, in: *Balkan-Archiv* 3, 1978, 109-128.
- Atanasov, Petar, *Le mégléno-roumain de nos jours. Une approche linguistique*, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1990.
- Baud-Bovy, Samuel, *Chansons aromounes de Thessalie. Κουτσοβλάχικα τραγούδια της Θεσσαλίας* (ελληνική μετάφραση Δεσποίνας Μαζαράκη), Εκδοτικός Οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.
- Bec. Pierre, *Manuel pratique de philologie romane*, tome II, Edition A. & J. Picard, Paris 1971, 167-174.
- Benos, Johann, *Die autonome Republik Metsovo 1659-1795*, in: *Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns* 1, 1994, 89-94.
- Beuermann, Arnold, *Fernweidewirtschaft in Südosteuropa*, Westermann, Braunschweig 1967.
- Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, Imprimeria națională, București 1932.
- Carageani, Gheorghe, *Gli studi storici di G. Murnu sui Romeni balcanici*, in: *Annali dell'Istituto Universitario Orientale, Sezione Romanza*, 28 [1], 1986, 205-215.
- Chatzopoulos = Χατσόπουλος, Κωνσταντίνος, *Οι Αρωμούνοι και το οδοιπορικό του D. Bolintineanu στη Μακεδονία*, in: *Βαλκανική Βιβλιογραφία* 7, 1978, 25-45.
- Chrisochos = Μιχαήλ Χρυσοχόος, *Βλάχοι καὶ Κουτσοβλάχοι*, Ἀθήναι 1909.
- Christou = Χρίστου, Κωνσταντίνος, *Αρωμούνοι*, Θεσσαλονίκη 1996.
- Dahmen, Wolfgang, *Selbstbezeichnung und Fremdbezeichnung der Aromunen*, in: *Balkan-Archiv* 7, 1982, 205-214.
- Dahmen, Wolfgang / Kramer, Johannes, *Aromunischer Sprachatlas*, vol. 1, Buske, Hamburg, 1985; vol. 2, Wissenschaftlicher Verlag Lehmann, Gerbrunn bei Würzburg, 1994.
- De Herdt, Katja, *Hellas of Byzantium? De Griekse zoektocht naar een nationale identiteit ten tijde van Verlichting en Romantiek*, in: *Tetradio* 7, 1998, 9-48.
- Dvoichenko-Markov, D., *The Vlachs*, in: *Byzantion* 54, 1984, 508-526.
- Exarchos = Έξαρχος, Γιώργης, *Βλάχοι. Μνημεία ζωής και λόγου ενός πολιτισμού που χάνεται*, Ἀθήνα 1986.
- FDHR = *Fontes Historiae Daco-Romanae*, Editura Republicii Socialiste România, București; vol. III, 1975; vol. IV, 1982.
- Gounaris / Koukoudis = Γούναρης, Βασίλης / Κουκούδης, Αστέριος, *Από την Πίνδο ως τη Ροδόπη αναζητώντας τις εγκαταστάσεις και την ταυτότητα των Βλάχων*, in: *Ίστωρ* 10, 1997, 91-137.
- Gartner, Theodor, *Ueber den Volksnamen der Rumänen*, Verlag von Romuald Schally, Czernowitz 1893.
- Gerov, Boris, *Die lateinisch-griechische Sprachgrenze auf der Balkanhalbinsel*, in: *Die Sprachen im Römischen Reich der Kaiserzeit*, Köln/Bonn 1980, 147-165.
- Jiriček, Constantin, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, Wien 1901.
- Kahl, Thede, *Ethnizität und räumliche Verteilung der Aromunen in Südosteuropa*, Institut für Geographie der Westfälischen Wilhelms-Universität, Münster 1999.

- Katsanis = Νικόλαος Κατσάνης, 'Ελληνικές επιδράσεις στα κουτσοβλάχικα, Θεσσαλονίκη 1977; idem, *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλάχικης*, Θεσσαλονίκη 1990; idem, *Η δημιουργία βλάχικης αστικής τάξης*, in: *Πρακτικά α' συνεδρίου μεσοβιτικών σπουδών*, Αθήνα 1993, 445-452.
- Katsougiannis = Κατσουγιάννης, Τηλέμαχος Μ., *Περί τῶν Βλάχων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν*, Θεσσαλονίκη 1964/1966.
- Koltsidas = Αντώνης Μιχαήλ Κολτσίδας, *Οἱ Κουτσόβλαχοι*, Θεσσαλονίκη 1976; idem, *Γραμματική καὶ λεξικό τῆς κουτσοβλάχικης γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 1978; idem, *Κουτσόβλαχοι, οἱ βλαχόφωνοι Ἕλληνες*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Kramer, Johannes, *Soziolinguistische Eindrücke bei Sprachaufnahmen bei den Aromunen Griechenlands und Gedanken zu einer aromunischen Schriftsprache*, in: Rupprecht Rohr (ed.), *Die Aromunen*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1987, 132-144.
- Kramer, Johannes, *Der lateinische Sonderwortschatz des Aromunischen*, in: *Balkan-Archiv* 13, 1988, 163-208.
- Kramer, Johannes, *Rumänisch: Areallinguistik II. Aromunisch*, in: *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. III, Max Niemeyer Verlag, Hamburg 1989, 423-435.
- Kramer, Johannes, *Die Sprachbezeichnungen Latinus und Romanus im Lateinischen und Romanischen*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 1998.
- Kramer, Johannes, *Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des Rumänischen und der balkanische Ethno-Nationalismus im 20. Jahrhundert*, in: *Balkan-Archiv* 24/25, 1999/2000, 103-163.
- Lascaris, M., *Les Vlachorynchines*, in: *Revue historique du sud-est européen* 20, 1943, 182-189.
- Marinianos = Μαρτινιανός, Ἰωακείμ, *Ἡ Μοσχόπολις 1330-1930*, Θεσσαλονίκη 1957.
- Murnu, Georges, *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare 980-1259*, București 1913.
- Năsturel, Petre, *Vlacho-Balcanica*, in: *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 22, 1978, 221-248.
- Năsturel, Petre, *Les Valaques balcaniques aux Xe-XIIIe siècles*, in: *Byzantinische Forschungen* 7, 1979, 89-112.
- Neiescu, Petru, *Mic atlas dialectului aromân din Albania și din Fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, Editura Academiei Române, București 1997.
- Nikolaidis = Νικολαΐδης, Κωνσταντῖνος, *Ἑτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης*, Τυπογραφία Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήναι 1909.
- Papahagi, Tache, *Dicționarul dialectului aromân / Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1974.
- Papahagi, Tache, *Grai, folklor, etnografie*, Editura Minerva, București 1981.
- Papazisi-Papatheodorou = Παπαζήση-Παπαθεοδώρου, Ζωή, *Τα τραγούδια των Βλάχων*, Αθήνα 1985; eadem, *Παραμύθια των Βλάχων*, Αθήνα 1996.
- Peyfuss, Max Demeter, *Die Aromunische Frage*, Hermann Böhlau, Wien / Köln / Graz 1974; idem, *Die Akademie von Moschopolis und ihre Nachwirkungen im Geistesleben Südosteuropas*, in: *Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa*, vol. 3, Köln / Berlin 1976, 114-128.
- Puşcariu, Sextil, *Die rumänische Sprache*, Otto Harrassowitz, Leipzig 1943.
- Récatas, Basile, *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage*, Droz, Paris, 1934.
- Rösler, Robert, *Romänische Studien*, Leipzig 1871.

- Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, Editura științifică și enciclopedică, București 1986.
- Rusu, Valeriu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, Craiova 1984.
- Sala, Marius, *Du latin au roumain*, L'Harmattan, Paris / Univers enciclopedic, Bucarest, 1999.
- Saramandu, Nicolae, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1972.
- Staffler, Richard, *Theodor Christomannos, der Bahnbrecher des Tiroler Fremdenverkehrs*, in: *Der Schlern* 28, 1954, 146-152.
- Tagliavini, Carlo, *Le origini delle lingue neolatine*, Casa editrice Prof. Riccardo Pàtron, Bologna 1969.
- Tamás, Lajos, *Zur begrifflichen Entwicklungsgeschichte von lat. Romanus*, in: *Ungarische Jahrbücher* 15, 1935, 593-597.
- Tamás, Lajos, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Ostmittel-europäische Bibliothek, Budapest 1936.
- Thunmann, Johann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Erster Theil, Leipzig 1774 (nieuwe druk van de bladzijden 169-366, met een inleiding door Harald Haarmann: J. Thunmann, *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1976).
- Vasmer, Max, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.
- Vidos, Benedek Elemér, *Handboek tot de Romaanse taalkunde*, Nijmegen 1956.
- Weigand, Gustav, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1888.
- Weigand, Gustav, *Die Aromunen*, Erster Band, Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1895.
- Weigand, Gustav, *Die Aromunen*, Zweiter Band, Johann Ambrosius Barth, Leipzig 1894.
- Wild, Beate, *Meglenorumänischer Sprachatlas*, Helmut Buske Verlag, Hamburg 1983.